

Brief aan Simon

Theo Engelen

Utrecht, 19 oktober 1942

Beste Simon,

Wat een rotstreek van de natuur. Uitgerekend vandaag is het waarschijnlijk de laatste mooie dag van het jaar. De zon lokt de mensen uit hun huizen. Buiten voetbalt een groepje jongens. Ik hoor ze tot hier binnen schreeuwen. Alsof er niets aan de hand is. Alsof niet nog de uitlaatgassen van die vrachtauto's in de straat hangen. Maar wie weet vergis ik me wel. Misschien zijn ze zo luidruchtig om hun angst te overschreeuwen.

Natuurlijk gaan mijn gedachten nu terug naar de tijd dat jij en ik daarbuiten in korte broek liepen. Voor mijn gevoel lijkt het veel langer dan twee jaar geleden dat we zelf op de lagere school zaten. Weet je nog hoe meester Poortman tekeer kon gaan? Die man moet in dat ene jaar met ons vijf jaar ouder zijn geworden. Achteraf heb ik daar wel eens spijt van. Hij had het toch al zo moeilijk. Als hij de krant had gelezen, bleef hij soms minutenlang met zijn hoofd in de handen naar buiten kijken. 'Het gaat fout, jongens.' Ik hoor het hem nog zeggen met die grafstem van hem. Let wel, dat was twee jaar voor de oorlog uitbrak! Die man had heel goed door wat er dreigde. En wij maar lachen.

Hoe kom ik nu toch op meester Poortman? Misschien wel omdat hij de eerste was... Nee, ik moet van voren af aan beginnen, want dit heb ik je nooit verteld. Het was in juni 1940. De Duitsers waren een paar weken tevoren binnengevallen. Na de eerste opwindning leek alles bij het oude te blijven. De lente was nog vrolijker dan anders. Over een wrede streek van de natuur gesproken... Na school vroeg Poortman mij om even te wachten. Ik herinner me nog dat jij me veelbetekenend aankeek. In die tijd hadden we altijd wel iets uitgespookt, dus ik zou er waarschijnlijk van langs krijgen.

Toen de klas leeg was, ging Poortman op de lessenaar voor me zitten. Het was een tijdje stil, hij leek naar woorden te zoeken. Omdat ik geen idee had waarover hij me wilde spreken, werd ik steeds zenuwachtiger.

‘Ik weet niet goed hoe ik moet beginnen.’ Poortmans ogen keken me even aan, maar zwierven toen weer weg. ‘Is thuis alles goed?’

‘Ja, meester.’ Mijn opluchting was nog groter dan mijn verbazing. Ik zat hier kennelijk niet om straf te krijgen. Van zijn vraag begreep ik niets. De meester woonde schuin tegenover ons. Hij keek bij wijze van spreken elke ochtend op onze ontbijttafel als hij naar school liep. Als er thuis iets aan de hand zou zijn, had hij het heus wel gemerkt.

Poortman knikte. ‘Mooi. En de andere kinderen... Word je niet geplaagd?’

Ik schudde alleen mijn hoofd. Wat moest hij toch van me?

‘Toch zul je het moeilijk krijgen de komende tijd. Nu de Duitsers ons land bezet houden, zijn veel mensen ontzettend kwaad. Je merkt dat misschien niet meteen op straat, maar reken maar dat er achter gesloten deuren flink wordt gescholden. Op een gegeven moment zoekt die woede een uitweg. Nou zijn we natuurlijk niet zo flink dat we Duitse militairen zullen aanpakken, maar jullie worden wel als handlangers gezien.’

Ik hoefde niet eens te zeggen dat ik hem niet begreep. Mijn ogen waren me al voor geweest.

Poortman aarzelde even en haalde toen zijn schouders op. ‘Luister, ik ben er de man niet naar om mijn omgeving steeds in de gaten te houden, maar zelfs mij is het opgevallen dat *Volk en Vaderland* bij jullie bezorgd wordt. Ik ben natuurlijk niet de enige die dat ziet.’ Hij keek me veelbetekenend aan bij die laatste zin.

‘Dat is een weekblad voor mijn vader,’ zei ik verbaasd. Ik hoorde moeder af en toe tegen mijn vader zeggen dat ‘dat ding’ weer was bezorgd. Haar stem had dan dezelfde klank als die van de meester toen hij de naam uitsprak.

‘Je schijnt niet te weten wat voor blad het is,’ zei Poortman. Hij glimlachte zowaar. ‘Gelukkig, zou ik haast zeggen... Hoe dan ook, het is een blad voor leden van de NSB, de Nationaal-Socialistische Beweging.’

Geloof het of niet, Simon, maar ik had er geen idee van dat mijn vader lid was van die beweging. Politiek interesseerde me niet in die

tijd. Bovendien, maar dat realiseerde ik me pas na het gesprek met Poortman, spraken mijn ouders niet over zo'n onderwerp waar ik bij was. Soms, als mijn vader er een opmerking over maakte, siste moeder dat hij zulke dingen niet moest zeggen waar ik bij was.

'De mensen zullen denken dat jullie blij zijn met de komst van de Duitsers,' ging Poortman verder.

'Blij? Mijn moeder heeft uren gehuild toen het nieuws over de inval kwam.'

Poortman zweeg even. Nu leek hij verbaasd. 'Zo, zo... En je vader?'

'Dat weet ik niet, meester. Aan hem heb ik eigenlijk niets gemerkt. Mag ik alstublieft naar buiten? Simon wacht op me.'

'Ja, natuurlijk.' Poortman kwam meteen overeind. 'Ik wilde je alleen maar zeggen dat je met mij kunt komen praten als er iets gebeurt. Dat weet je nu toch wel?'

'Ja, meester,' zei ik en ik holde opgelucht naar buiten.

Nu ik dit zo opschrijf, kan ik me nauwelijks nog voorstellen dat ik er op dat moment geen idee van had waar Poortman me voor waarschuwde. Het lijkt wel of ik het niet wilde weten. Na het gesprek voetballen we die middag tot het avondeten, jij, ik en een paar andere jongens. Met geen woord heb ik gerept over wat de meester met me besproken had, zelfs tegen jou niet. Misschien was dat wel het eerste teken dat onze vriendschap op haar eind liep.

Die avond vroeg ik mijn vader op de man af of hij lid was van de NSB. Hij reageerde helemaal niet geschrokken. Om de een of andere reden, misschien wel door de manier waarop moeder en meester Poortman erover praatten, had ik verwacht dat hij wat beschaamd zou zijn. Het tegendeel was waar. Hij vertelde enthousiast hoe hij met de beweging in aanraking was gekomen. Het was in de tijd dat hij werkloos dreigde te worden. Veel mensen waren toen bang dat de bolsjewieken uit Rusland zouden komen om ons land te veroveren. Op affiches was te lezen: MUSSERT OF MOSKOU. Voor vader was die keus niet moeilijk geweest. Al pratend kreeg hij nog steeds een kleur van opwindning.

Moeder had al die tijd gezwegen. Nu protesteerde ze opeens wel. 'Je weet dat ik er heel anders over denk,' zei ze afgemeten. Vader reageerde zelfverzekerd. Nu ik er zelf over was begonnen, was er geen reden meer om te zwijgen. Moeder moest maar naar bed gaan als ze niet wilde horen wat hij te vertellen had. Dat deed ze overigens niet, maar ze zei geen woord meer.

Vader negeerde haar koppige stilzwijgen. 'Ik werd al lid van de NSB toen jij nog te klein was om te weten wat er om je heen gebeurde,' zei hij. 'Ze deden voor het eerst aan de verkiezingen mee en ik voelde me meteen tot ze aangetrokken. Ze gaven me mijn trots op mijn vaderland terug. Dat was heel wat in die tijd. Al die armoede en werkloosheid. Zelfs de mensen gingen er grijs uitzien. En toen kwam Mussert, de leider van de NSB, en die liet mij inzien dat we eigenlijk in een heel bijzonder land wonen, met een glorieuze geschiedenis. Denk maar eens aan onze Gouden Eeuw. We waren toen het centrum van de wereld. Vanuit Amsterdam werd de handel geleid. En nu... Als die lamzakken in Den Haag wat meer pit zouden hebben gehad, zouden we allang weer een vooraanstaande rol in de wereld spelen. In dat parlement daar hebben een stel oude mannen onze rijkdom verkwanseld. Ik mis ze niet, hoor.'

Kun je je voorstellen, Simon, dat het enthousiasme van mijn vader op me oversloeg? Waarschijnlijk niet, ik begrijp dat wel, maar toch was die avond het begin van een periode waarin ik ben gaan twijfelen. Natuurlijk, de toon in Poortmans stem en de afkeurende blik in mijn moeders ogen waren me niet ontgaan, maar mijn vaders woorden maakten toch meer indruk op me. Hij moet dat aan me hebben gezien. Hij stelde voor me de daaropvolgende zaterdag mee te nemen. Er was een grote bijeenkomst van de NSB in Amsterdam. Reken maar dat ik meteen ja zei. Zo'n uitstapje liet ik niet aan mijn neus voorbijgaan, zeker niet omdat ik dan zelf die Mussert zou kunnen zien. Vader had me nieuwsgierig gemaakt. Dat was voor mijn moeder reden genoeg om wel naar bed te gaan. Terwijl ze stampend de trap op liep, knipoogde vader samenzweerderig naar me.

Weer liet ik jou erbuiten. Ik verzon een smoesje. Ik zei gewoon dat we die zaterdagmiddag op familiebezoek gingen. Aan je ogen kon ik zien dat je me niet geloofde. Of speelde mijn geweten me toen al parten? Hoe dan ook, opeens konden we niet meer samen spelen als tevoren. Het vanzelfsprekende was verdwenen. Wat er tussen ons in was komen te staan, kon ik moeilijk benoemen. Maar het was er wel.

In de trein naar Amsterdam speelde dat allemaal door mijn hoofd. Ik voelde me helemaal niet blij meer met het uitstapje en keek mistroostig naar buiten. Toch duurde mijn gepieker niet lang. Toen we eenmaal waren aangekomen, waren er te veel andere indrukken. Het viel

me op dat heel wat mannen in de tram mijn vader groetten. Ze kenden elkaar van vorige gelegenheden. Omdat ze door veel landgenoten met de nek werden aangekeken, was er een hechte band tussen hen ontstaan. De mannen hadden ook allemaal iets opgewekts over zich, alsof ze zich verheugden op een mooie gebeurtenis.

Maar ik was niet blind. De omgeving was ronduit vijandig. Misschien liepen we het laatste stuk daarom in grote groepen. Sommige omstanders maakten schampere opmerkingen, maar mijn vader en zijn vrienden liepen met fier opgeheven hoofd. Zij waren zo overtuigd van hun gelijk, dat ze de beledigingen niet hoorden. Onwillekeurig nam ik hun houding over. Die stumpers langs de kant durfden niet eens hardop te schelden!

Bij de zaal werden we als het ware opgenomen in een zee van roodzwarte vlaggen, het symbool van de beweging: rood voor bloed en zwart voor aarde. Bij de ingang kwamen de NSB'ers van alle kanten bijeen. Het moeten er duizenden zijn geweest. Ik voelde me heel klein in de enorme mensenmassa en hield mijn vader bij de hand. Toch ging het er heel gedisciplineerd aan toe. In zwarte uniformen gestoken mannen zorgden ervoor dat iedereen rustig zijn plaats bereikte.

En toen begon het wachten. De enorme ruimte werd gevuld met het geluid van al die discussiërende mensen. Na een tijdje verstomden de gesprekken. Dat ging geleidelijk. Het was alsof de stilte zich heel langzaam over de zaal verspreidde. Uiteindelijk was het doodstil. Stel je voor, je bevindt je in een ruimte met duizenden andere mensen en je hoort de ademhaling van degenen die naast je staan. Het was prachtig en huiveringwekkend tegelijkertijd. Mijn vader zag hoezeer ik onder de indruk was en glimlachte naar me. Er gebeurde ook iets met het licht, al drong dat niet meteen tot me door. In de zaal doofden de meeste lampen, terwijl het podium tegelijkertijd felverlicht werd. En toen verscheen Mussert. Je hoorde een zucht door de zaal gaan. Dat zo'n kleine man zo veel indruk maakte! Tergend langzaam liep hij naar het spreekgestoelte. Het was alsof de aanwezigen hun adem inhielden. Zonder iets te zeggen stak hij zijn rechterarm op, de vlakke hand open. Toen zocht de spanning in de zaal een uitweg. Duizenden kelen brulden tegelijkertijd 'Houzee!' En nog eens, en nog eens.

Bij de derde keer deed ik mee. Ik schaam me diep nu ik dit aan je opbiecht, maar ik wil volkomen eerlijk zijn. Ook ik riep die oude zeevaardersgroet. 'Hou zee, houzee!' Dat ik dit allemaal zo uitvoerig aan

je schrijf, heeft maar één doel. Het is niet om me te verontschuldigen. Ik probeer je alleen iets te laten begrijpen van wat er die dag met me gebeurde.

De toespraak van Mussert was overweldigend. Hij had het over de speciale plaats die wij Nederlanders innamen in het Groot-Germaanse Rijk. 'Zijn wij slaven, zoals de landen die Hitler in het oosten heeft veroverd?' vroeg hij aan de zaal. 'Nee!' was het oorverdovende antwoord. 'Nee, natuurlijk niet,' vervolgde Mussert. 'Wij zijn broeders van de Duitsers, leden van hetzelfde Germaanse ras!' Na bijna elke zin werd de spreker onderbroken door luide toejuichingen. Hij hield zijn toehoorders voor dat de Nederlanden een trotse en grote natie vormden. Het duurde even voor ik begreep wat hij bedoelde. Mussert beschouwde Holland en Vlaanderen als een eenheid, de kern van de Nederlandsprekende volken. Maar daar hoorden ook gebieden in andere werelddelen bij, Indië, Suriname en zelfs Zuid-Afrika.

Je zult niet geïnteresseerd zijn in alles wat Mussert zei. Ik bespaar je daarom de rest. Waar het me om gaat, is het effect van de toespraak. Iedereen die aanwezig was, ging naar buiten met het gevoel iets speciaals te hebben meegemaakt. Ook ik. Helaas.

Misschien gooi je deze brief ongeopend weg of verscheur je hem al voor je tot dit punt bent gekomen. Ik ga toch door. Zelfs als jij het niet wilt lezen, kan ik in elk geval zelf alles nog eens overdenken. Die zaterdag in Amsterdam heeft me lang in zijn ban gehouden. Nog nooit was ik zo dicht bij mijn vader geweest, nooit had een toespraak zo'n indruk op me gemaakt, en nooit had ik me zo verbonden gevoeld met een groep mensen. Weken later gloeide ik nog na als ik eraan terugdacht. Voor jou was er absoluut geen plaats meer in mijn leven. Je begrijpt wel waarom...

Ik ging vaker met vader mee naar bijeenkomsten en bezorgde zelfs een tijdje zijn blad. Voor moeder was dit te veel. Ze ging weer bij haar ouders wonen. Er was niet eens ruzie. Opeens was ze weg. De brief die ze voor me had achtergelaten, ligt hier nu voor me.

Nu volgt een gebeurtenis die je al kent, althans jouw kant ervan. Het was meteen de laatste keer dat we elkaar hebben gesproken. Ik kwam van het Damplein en stak de Oude Gracht over. Op de brug kwam ik je tegen. Ik had jou gezien en jij mij. Er was geen ontkomen aan. We moesten elkaar passeren, of we wilden of niet.

‘O, hallo,’ zei je. ‘Dat is langgeleden.’ Er was geen spoor van sarcasme in je stem.

‘Zeg dat wel. Hoe is het?’ Mijn stem kwam uit een andere wereld. In mijn hoofd was er maar plaats voor één indruk. Mijn ogen hadden zich vastgezogen aan de gele ster op je jas. Het liefst had ik dat ding ter plekke van je jas gerukt. Wat dachten ze wel? Dat ze jou zomaar konden brandmerken?

‘Nou, tot ziens dan maar weer. Ik moet me haasten.’

Je stem bracht me terug naar de werkelijkheid. ‘Ja, ik ook,’ zei ik schor en wees op de stapel kranten op mijn arm.

Was je maar boos geworden toen je *Volk en Vaderland* zag. Zelfs je ogen zeiden niet dat ik me moest schamen. Eigenlijk kon het je niet meer schelen wat ik deed. En juist dat raakte mij zo diep, dat ik nog een uur heb staan huiveren op de brug, ook toen de krantjes allang waren weggedreven.

Vanochtend maakte vader me opgewonden wakker. ‘Grote opruiming! Kom kijken.’

Vanachter ons keukenraam zag ik drie grote Duitse legerauto’s. Harde bevelen kaatsten tegen de muren heen en weer. Het groepje mensen bij de auto’s leek steeds verder in elkaar te krimpen. Sommigen hielden elkaar vast. Ik zag twee vrouwen met wit weggetrokken gezichten praten tegen hun huilende kinderen. Zelfs die kinderen hadden een gele vlek op hun borst. De laadkleppen vielen met veel kabaal open. Weer bevelen. Haastig klommen de mensen in de vrachtauto’s. Als het niet snel genoeg ging, sloegen de soldaten er met de kolven van hun geweren ruw op los.

Ik trilde van woede. Hier had Mussert nooit over gesproken! Ik wilde iets zeggen, maar de aanblik van vader was voldoende om me de mond te snoeren. Hij had zijn armen over elkaar geslagen en keek onbewogen naar buiten. Ik ben zonder iets te zeggen naar boven gelopen en heb mijn koffer gepakt. In moeders brief staat dat ik altijd bij haar terecht kan. Ik hoop dat ze dat nog steeds meent. Maar voor ik ga, moest ik dit eerst aan jou schrijven. Ik weet niet waar je bent. Zelfs als je deze brief ooit ontvangt, kan het zijn dat je hem niet leest. Maar voorlopig is dit de enige manier om met je in contact te komen en uit te leggen wat er is gebeurd. Ik schaam me zo verschrikkelijk.

Bas